

смерти. Все существующее – это континуум, в котором каждый аспект находится в процессе трансформации, определяется его собственным импульсом и условиями, в которых он находится. Источником изменений является не внешняя сила, а проявление внутренне присущей всей Вселенной тенденции к трансформации.

Даосизм, Ци, Дао, космос, трансформация.

This paper aims to study the concepts of Qi and Tao in the context of Taoist philosophical tradition.

Taoist thinkers interpreted existence as a continuous process. They considered complementary forces to be the source of movement. This process can be described as a cyclical: rise and decline, condensation and rarefaction, life and death. Everything that exists is a continuum. Every aspect of this continuum is in the process of transformation and is determined by its own momentum and peculiar conditions. The source of changes is not an external force but a tendency for transformation inherent in Universe.

Taoism, Qi, Tao, Cosmos, transformation.

УДК 17:091

ЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ ФЕНОМЕНА ДРУЖБИ

**В. П. Культенко, кандидат філософських наук
І. В. Коркач, І. М. Дідик, студенти**

Здійснено філософське осмислення феномена дружби, який можна розглядати і як глибинну внутрішню потребу людини, і як фактор самоідентифікації особи, і як шлях соціалізації індивіда. Через дружбу людина навчається толерантності, виробляє навички ведення діалогу, розуміння іншого. Адже, по суті, дружба є включенням іншого у свій життєвий світ. Це явище викликало увагу й цікавість у багатьох філософів у різні періоди історії філософії, що вкотре засвідчує його важливість та актуальність для людини.

Дружба, самоідентифікація, духовність, міжлюдські стосунки, мораль, самореалізація.

Дружба – комплексна моральна категорія. У справжній дружбі присутні любов, повага, довіра, прийняття іншого, взаємодопомога і багато інших гуманістичних якостей. Феномен дружби супроводжує людину упродовж чи не всієї її історії. До нього зверталися письменники і поети, художники й митці, прагнучи увіковічнити найкращі, найшляхетніші приклади прояву дружби. Відповідно, і філософія, вже на перших етапах свого існування, з виникненням та розробкою антропологічної проблематики, не оминає його своєю увагою. Об'єктом нашого дослідження є дружба як фактор самореалізації та спосіб побудови міжособистісних стосунків. Предметом дослідження є філософське осмислення феномена дружби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему дружби активно розробляють багато сучасних науковців. Особливий інтерес становить праця А. А. Івіна «Філософія любові». Ґрунтовним є також дослідження І. Шмерліної, яка у своїй роботі «Дружба як духовна та соціальна реальність» [10] описує отримані на основі соціологічного опитування такі ознаки дружби.

1. Безумовна допомога, взаємовиручка в складних життєвих обставинах.
2. Відданість, самовіддане ставлення один до одного.
3. Почуття сердечної близькості, психологічне тяжіння до людини, прихильність, порівнянна з найближчими родинними стосунками.
4. Емоційний комфорт у присутності один одного.
5. Емоційна підтримка, співпереживання, можливість бути вислуханим і зрозумілим, отримати пораду .
6. Духовна спільність, близькість за світовідчуттям, поглядами, інтересами.

Дружба за силою почуттів буває схожа з любов'ю, але між ними існує й багато відмінностей. По-перше, дружба не може бути невзаємною, на відміну від любові, тому що дружба передбачає спільні дії. По-друге, дружити можна одночасно з кількома людьми, і соціум це не засуджує, буває колективна дружба, коли три або чотири людини складають згуртовану загальною дружною групу. По-третє, у дружбі, якщо й присутня еротична складова, то вона дуже слабка. У зв'язку з цим, не можна не згадати, що не припиняються дискусії про те, чи може бути дружба між чоловіком і жінкою. Часто відносини між хлопчиком і дівчинкою починаються з дружби, а потім, у міру їх дорослішання, переростають у кохання. Цей тип любові називається «сторге», вона розвивається поступово. Це міцний і стійкий тип любові, який витримує будь-які випробування, оскільки в ній багато альтруїзму.

Мета дослідження – здійснення в історико-філософській ретроспективі формування теоретичного розуміння феномена дружби.

Виклад основного матеріалу. Звертаючи свою увагу вже на ранні філософські уявлення щодо дружби, можемо констатувати, що під ними фактично розуміються будь-які приязні та добровільні стосунки, що не опосередковуються спорідненістю, сусідством або соціальною організацією. На думку античних філософів, дружба може народжуватись і з політичною метою або з метою взаємної користі, вона ж може становити зміст і родинних, і сусідських стосунків, збагачуючи та виводячи їх за межі винятково статусних або функціонально навантажених. Зокрема, Піфагор словом «дружба» позначав принцип єднання у світі всіх із усіма. Найбільш цінними різновидами дружби для нього була дружба з батьками, взагалі зі старшими, а також із благодійниками, тобто з тими, з ким, з огляду на їхній статус, рівність була неможливою. Таким чином, дружба трактувалася не тільки як добровільні, але і «надстатусні» стосунки.

Філософи помітили, що дружба іноді виступає своєрідною формою душевного зцілення. Вона дає змогу висловити потаємні почуття, що переповнюють людину та знайти підтримку тих, хто поділяє її думки. Тобто, людина має бути впевнена, що зможе отримати допомогу друзів у потрібний час, і не надто важливо, наскільки вона буде дієвою, важливо лише те, що є люди, які готові допомогти, готові вислухати тебе, дати пораду і просто побути з тобою у потрібний час. Таких людей називають друзями. І саме про друзів Демокрит писав: «Ми не стільки потребуємо допомоги друзів, скільки впевненості, що ми її отримаємо» [7]. Давньогрецька культура утвердила цінність дружби в міфі про Діоскурів – Кастора і Полідевка. Полідевок глибоко переживає смерть свого друга-брата, що загинув у бою, і просить батька Зевса віддати брату частину свого безсмертя. З того часу брати-друзі один день разом проводили у підземному царстві, другий – на Олімпі.

Платон зазначав, що дружба можлива тільки між людьми добрими і подібними один до одного. По-справжньому дружити можуть тільки рівні. Усвідомлення і відчуття рівності породжує справжню повагу і любов, тоді як нерівність породжує залежність, підпорядкованість одних та перевагу й гординю інших. В якому випадку дві різні людини можуть бути рівними? Коли вони самі проявляють свої найкращі якості, коли реалізована їхня божественна суть. У дружбі не повинно бути жалості, тому що жалість також порушує рівність, а нерівні відносини вибудовують ієрархію, що неможливо в справжній дружбі. Прагнення до вигоди, спроби експлуатувати добре ставлення до себе, можуть порушити

дружбу. Дружба не може бути закритою формою взаємин і не може бути «дружбою проти когось». Так само й висока вибірковість свідчить про внутрішню дисгармонію людини й шкодить становленню дружніх стосунків.

У Давній Греції визначилися також основні засади дружби: односторонність, взаємна допомога у біді, щирість. Філософи Давньої Греції (Демокрит, Епікур, Аристотель) у дружбі бачили умову розумного задоволення. Дружба, як така, з часів ранньої античності символізувала піднесені людські відносини й розглядалася як втілення справжньої добродієвості та мудрості. Саме таке розуміння дружби розвинув Аристотель, якому належить найбільш фундаментальна й розгорнена у давньогрецькій філософії концепція дружби.

Аристотель розрізняв три види дружби: дружбу, засновану на взаємній корисності; дружбу, мета якої – задоволення; дружбу, що ґрунтується на добродієвості. Перші два види спираються на принцип взаємної корисності: люди люблять не одне одного, а лише ту користь чи те задоволення, яке отримують у спілкуванні. «Справжньою є дружба, заснована на добродієвості, оскільки покладає мету сама в собі», – писав Аристотель [1]. Він обґрунтовує моральні засади справжньої дружби, що можлива між людьми добродієвими. Кожен бажає іншому блага, кожен благочесний як безвідносно, так і відносно свого друга, а отже, кожен дає задоволення іншому, адже кожному дають задоволення вчинки, внутрішньо йому близькі.

Етико-соціальні переконання Демокрита дозволяють виявити в його вченні про моральність певні уявлення про дружбу. Виходячи з його вчення, той не гідний жити, у кого немає хорошого друга. Демокрит виокремлює дійсну і розумну дружбу, як єдино гідну пошани. Розумність як розумову і моральну якість філософ ставить на перше місце, адже дружба однієї розумної людини дорожча за дружбу всіх нерозумних. Водночас, Демокрит стверджував, що дійсну дружбу створює лише «односторонність». Найважче в дружбі – це вміти відрізнити дійсних друзів від уявних, для чого потрібна мудрість. Разом з прославлянням корисності й необхідності дружби Демокрит говорив також і про її нестійкість, попереджаючи про можливу підступність і невірність друзів. Але, незважаючи на хиткість і крайню нестабільність дружніх взаємин, Демокрит усе-таки вважав, що дружба – один із найяскравіших і найважливіших видів зв'язку між людьми. У стоїцизмі дружба концептуалізується як форма відносин, що тримаються на свободі волі й чеснотах.

За Епіктетом, сказати про когось, що вони друзі, означає вказати на їхню чесність і справедливість, на те, що вони

передбачають свободу волі кожного. Дружба «там, де чесність, совість, де є відданість прекрасному» [6].

Цицерон, на відміну від Аристотеля і стоїків, прагнув аналізувати дружбу не як ідеальний союз між мудрецами, а як реальні стосунки, можливі, однак, тільки серед людей чесних і доблесних [6]. Разом з тим, Цицерон описує дружбу як досконалі й морально прекрасні відносини, які ґрунтуються на злагоді та взаємній доброзичливості. Цим він, по суті, відтворює положення про те, що до іншого слід ставитися, як до самого себе (любовно, безкорисливо і безумовно). Тому справжній друг стає продовженням самого себе, *alter ego*. Подібне ж розуміння дружби розвинули моралісти пізнього Відродження (зокрема М. Монтень).

Фома Аквінський визначав дружбу як чесноту, ототожнюючи її з будь-якими формами доброзичливості, будь-то ставлення до природи чи любов до тварин. Хоча реальні дружні стосунки в середні століття відрізняються становим характером, відповідно до якого виділяються три канони дружби: феодално-лицарський, канон простих людей (селяни, ремісники), духовно-монастирський [5].

У новоєвропейській моральній філософії проблематика дружби відступає на задній план у зв'язку з тим, що досвід міжлюдських відносин, який раціоналізували й узагальнювали новоєвропейські мислителі, отримує інше, більш широке і абстрактне концептуальне вираження в понятті моралі. Водночас, відбувається більш поглиблене осмислення дружби в ряду споріднених із нею міжлюдських особистісно значущих та інтимних стосунків (любви, ненависті, зради, вірності, обов'язку тощо). Так, на думку англійського філософа Д. Юма, «дружба – це спокійна і тиха прихильність, що спрямовується розумом і укріплена звичкою, така, що виникає з тривалого знайомства і взаємних зобов'язань, позбавлена ревнощів або страхів і тих гарячкових нападів жару або холоду, які викликають таку солодку муку в любовній пристрасті» [5].

На відміну від почуття любові, що пронизує собою всі духовні структури людини і в розгортанні навколо предмета небайдужості ідеалізує його, почуття дружби має більш поміркований характер. Дружба визначається як «форма спілкування людей, заснована на спільності інтересів, взаємній повазі, взаєморозумінні та взаємодопомозі; передбачає особисту симпатію, прихильність і торкається найбільш інтимних, задушевних сторін людського життя; вона – один із найкращих проявів людських почуттів» [3].

Історичний підхід до розуміння феномена дружби обґрунтовує К. Гельвецій у трактаті «Про розум» [2]. Простежуючи різні ступені розвитку дружби, філософ доходить висновку, що «дружба передбачає яку-небудь потребу; чим настирливіша ця потреба, тим

сильніша дружба; отже, потреба є мірилом цього почуття» [3]. У дружбі інша людина усвідомлюється як бажаний об'єкт спілкування. «Ми бажаємо мати друга, щоб, так би мовити, жити в ньому, щоб вилити нашу душу в його душу і насолоджуватися розмовою, котра довіру робить завжди чарівною», – пише Гельвецій [3].

У філософії романтизму складається пристрасний ідеал юнацької вірної та беззавітної дружби, яка не згасає через роки. Адже з плином часу все змінюється: змінюються люди, змінюються й відносини між людьми. Ті, хто були друзями, іноді стають чужими. Якщо люди стали чужими, це означає, що справжніми друзями вони ніколи й не були, між ними не було ніякої дружби. Як писав Фрідріх Шиллер, «дружба не такий жалюгідний вогник, щоб потухнути в розлуці» [8]. Для того, щоб дружба тривала, потрібне взаємне бажання. І якщо воно є, то ніякі причини не зможуть розлучити людей. Але, з іншого боку, і розставання природні, вони свідчать про рух, саморозвиток, удосконалення людини. Артур Шопенгауер писав, що «справжня дружба – одна з тих речей, про яку, як про гігантського морського змія, невідомо, чи є він вигаданим або деє існує» [9].

Насправді, про дружбу, як про невідомого змія, говорити доволі складно, тому що межа між справжньою дружбаю та просто приятельськими відносинами часто дуже розпливчата. Можна мати теплі почуття до багатьох людей, але справжнім другом може бути лише той, хто завжди поруч, хто поважає дружбу і взаємність. Крім того, багато людей є корисливими і навіть у дружніх стосунках шукають користь. Дуже важливо в дружбі знати один одного: прагнення до знання є проявом любові. Чим краще знаєш людину, тим більше любові відчуваєш до неї, тим простіше прийняти її, легше робити щось спільне, менше помилкових кроків. Уміння дякувати – також важлива складова дружби, що тісно пов'язана з любов'ю. Не менш важливим є вміння говорити правду і вислуховувати її. Після слів правди друзі не розходяться у різні боки, а знаходяться поруч із готовністю допомогти. Дружбаю перевіряється і розвивається рівновага всіх властивостей правди.

Щодо дружби існує багато різних традицій і правил. Слід дуже мудро підходити до їх виконання. Справжній дружбі не потрібні зусилля для підтримання її в постійно «гарячому» стані. Узагалі, одна з основ дружби – природність, свобода від будь-яких зобов'язань одного перед одним. Стан поваги і любові у справжній дружбі дає змогу поводитися мудро, опинитися в потрібний момент поруч, зробити те, що необхідно, або відійти убік і не заважати. Люди можуть не бачитися роками, але відчувати енергію дружби. Цінність дружби в її непрагматичному, неутилітарному характері. Друзям

достатньо того, що вони просто є в житті один одного. Потяг до краси й добра природний і тому людина прагне дружби. Недарма у давнину дружбу вважали найповнішим і найщасливішим серед усіх людських зв'язків.

Адже дружба немов виводить розум із п'ятьми плутанини думок на яскраве світло. Не слід думати, що це справедливо тільки відносно світла істини, але цілком очевидно, що якщо у когось розум зайнятий безліччю думок, то його розум і розуміння дійсно прояснюються й розкриваються в бесідах і міркуваннях з іншою людиною; він легше розбирає свої думки; він розташовує їх у більш стрункому порядку; він бачить, як вони виглядають, коли перетворюються в слова, нарешті, він стає мудрішим за самого себе і за одну годину міркування вголос досягає більшого, ніж за цілий день роздумів. Математика виникла, коли кілька друзів у давній Греції почали обговорювати числа, лінії та кути. Отже, дружба є корисною. Дружба дає користь у вигляді мужності, сили й упевненості в собі. Сама потреба у дружбі – моральна потреба, яка підносить особистість, робить її гуманнішою, щедрішою до людей.

Сухомлинський В. А. писав, що саме дружба є однією зі сфер виховання любові до людини, взаємної поваги, відчуття найтонших порухів душі в іншій людині [4]. Моральний кодекс дружби втілює вироблені культурою уявлення про те, якими мають бути людські взаємини: щоб придбати друзів, слід робити для них щось, що потребує часу, енергії, безкорисливих почуттів та уважності, привітності й душевності при зустрічі з людьми.

Різні люди вкладають різний зміст у поняття дружби, і, тим не менш, є деякі ознаки, за якими можна відрізнити дружбу від інших форм міжособистісних відносин. Традиційно дружба визначається як безкорисливі особисті взаємини між людьми, засновані на довірі, щирості, взаємних симпатіях, загальних інтересах і захопленнях. Це визначення видається вдалим, оскільки воно підкреслює відсутність явної користі у відносинах, на відміну, наприклад, від клієнтських відносин, коли одна сторона надає іншій певні послуги. Дружба будується на взаємній симпатії, тому передбачає виокремлення людиною свого друга серед інших знайомих. Друг – це та людина, з якою досягається найбільший ступінь взаєморозуміння й довіри. Саме тому, друзів у конкретний момент часу може бути у людини не більше п'яти осіб.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можна відзначити, що найціннішою в дружбі є впевненість у духовній спроможності іншої людини. Дружба – велика здатність людей зближуватися, незважаючи ні на які умови, здатність, що допомагає долати будь-які життєві труднощі. Дружити з кимось, це, у першу чергу, дружити із

собою, з кожною частиною себе, із кожним своїм проявом. Дружба залишається одним із найважливіших чинників формування особистості, її виходу на рівень ойкумени. Тільки дружба може стати цементом, який згуртує воєдино весь світ. Дружба відкриває людині правду й про себе саму: чи здатна вона поступитися своїми благами заради іншої.

У боротьбі двох почуттів – любові до інших і любові до себе – людина практична вибирає себелюбність, а людина морально орієнтована – дружбу. Основою справжньої дружби є духовна близькість людей, але не тотожність їхніх світів. Друзі цікаві один одному саме завдяки своїй «іншості». Стосунки, що склалися в дружбі та завдяки дружбі, опосередковують стосунки людини зі світом загалом. Приязнь і доброзичливість у ставленні до конкретної іншої людини відображує ставлення до навколишнього світу в цілому. Феномен дружби має непересічне значення й цінність для будь-якої людини, тому філософи різних часів і різних культур приділяли йому увагу, намагаючись пояснити на теоретичному рівні, що сприяло більш глибокому його усвідомленню.

Список літератури

1. Аристотель. Никомахова етика. / Аристотель. – М. : ЭКСМО-Пресс, 1997. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL:<http://www.lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/nikomah.txt>
2. Гельвеций К. Об уме / К. Гельвеций // Соч. : в 2 т. – М., 1973. – С. 148–154.
3. Мовчан В. С. Етика : навч. посіб. / В. С. Мовчан. – К. : Знання, 2007. – 483 с.
4. Ивин А. А. Философия любви / А. А. Ивин. – М., 1990. – 605 с.
5. Кон И. С. Дружба : этико-психологический очерк / И. С. Кон. – 3-е изд. – М. : Политиздат, 1989. – 350 с.
6. Льюис К. С. Любовь, страдание, надежда : притчи, трактаты / К. С. Льюис. – М., 1992.
7. Філософія життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lifephilosophyuu.blogspot.com/>
8. Цитати великих людей про дружбу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL:<http://tsitaty.blogspot.com/2011/07/>
9. Цитати відомих людей. Артур Шопенгауер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL:<http://balachky.org/people/artur-shopengauer/q/2114>
10. Шмерлина И. Дружба как духовная и социальная реальность / И. Шмерлина // Социальная реальность. – 2006. – № 6.

Совершенно философское осмысление феномена дружбы, который можно рассматривать и как глубинную внутреннюю потребность человека, и как фактор самоидентификации

личности, и как путь социализации индивида. Благодаря дружбе, человек учится толерантности, вырабатывает навыки ведения диалога, понимания другого. Ведь, по сути, дружба является вовлечением, включением другого в свой жизненный мир. Это явление вызывало внимание и интерес у многих философов в разные периоды истории философии, что свидетельствует о его важности и актуальности для человека.

Дружба, самоидентификация, духовность, человеческие отношения, мораль, самореализация.

The article is devoted to the philosophical understanding of the phenomenon of friendship, which can be considered as a deep inner need of man, and as a factor of identity of the person as a way of socialization of the individual. Through friendship one learns tolerance produces skills of dialogue, understanding more. It is, in fact, friendship is turning more into their life-world. This phenomenon has caused the attention and interest of many philosophers in different periods of the history of philosophy, which once again confirms its importance and relevance to humans.

Friendship, identity, spirituality, interpersonal relationships, morality, self-realization.

УДК 165.74

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ АГРЕСІЯ: ВЧЕННЯ ПРО ІНСТІНКТИ ТА ПОТЯГИ (З. ФРОЙД, К. ЛОРЕНЦ, Е. ФРОММ)

I. С. Матвієнко, кандидат філософських наук

Розглянуто поняття «агресія» у роботах З. Фрейда, К. Лоренца та Е. Фромма, проаналізовано головні причини, що пов'язують це поняття із суспільством і вплив, який воно має на його розвиток.

Агресія, інстинкт, потяг, деструктивність, людина, біологічний імпульс.

Уся історія людства сповнена жорстокістю та війнами. Людина – єдина істота у світі, яка вбиває собі подібних заради задоволення